

Haza a magasban

ELŐADÁSOK
A SZENT ISTVÁN TÁRSULATNÁL
VIII.

DÁVID KATALIN
A kereszt mint jel és ereklye
az Árpád-kori
Magyarországon

DÁVID KATALIN

A kereszt mint jel és ereklye
az Árpád-kori
Magyarországon

SZENT ISTVÁN TÁRSULAT
az Apostoli Szentszék Könyvkiadója
Budapest 2003

Sorozatszerkesztő

Farkas Olivér
és
Sarbak Gábor

© Dávid Katalin, 2003
© Szent István Társulat, 2003

ISBN 963 361 467 8
ISSN 1588-9491

Szent István Társulat
1053 Budapest, Kossuth Lajos utca 1.
Felelős kiadó: Dr. Rózsa Huba alelnök
Felelős kiadóvezető: Farkas Olivér igazgató

A keresztnek, mint jelnek bibliai története az Ószövetségben kezdődik. Valójában betűjel volt, a héber ábécé utolsó betűje, a tav, amelyet az óhéber írás szerint kereszttel jelöltek. Mint utolsó betű, a görög ómegához hasonlóan Istenhez kötődik, a neki való lefoglaltságot jelentette, és mint ilyen, védelmet fejezett ki. Ezért mondja a Mindenható Ezekiélnek: „...jelöld meg kereszttel azoknak az embereknek homlokát, akik siráncóztak és bánkódtak a szörnyűségek miatt”, mert akiknek ez a kereszt a homlokán van, azokat megkíméli az öldöklő angyal (Ez 9,4kk). Ugyancsak ilyen értelemben olvasunk a keresztről a Jelenések könyvében: „Láttam a Bárányt, ott állt Sion hegyén, és vele száznegyvennégyezer, aki homlokán viselte a nevét és Atyjának nevét” (Jel 14,1). A tav kereszttel jelölése megmaradt azután is, miután kialakult a héber írásmód. Jeruzsálemben látni olyan 1. századi osszáriumot, amelyen rajta a kereszt, a tav jeleként, hogy jelölje az Istennek való lefoglaltságot, a tőle érkező védelmet.

Amikor Szent Pál kijelenti: „nem akarok mással dicsekedni, mint Urunk, Jézus Krisztus keresztyével” (Gal 6,14), a kereszt

örök időkre azonosul a Golgota keresztfájával, és a kereszténység emblémája lesz. Ez a fa a dicsőség fája, a megváltó fa, amely minden embernek védelmet nyújt. Természetes, hogy az egyházatyák a Paradicsom életfájában látták a történelmi keresztfa előképét, olyan erőt, amely összeköti az eget a földdel. Az emberiség megmentő fája, reménye az egész teremtett világnak, karjai átölelik a mindenséget. Életfaként jelenik meg az első keresztény bazilikák apszisában, az ékköves kereszt, a *crux gemmata* formájában. A Paradicsom hegyén áll, tövéből indul a négy folyó, a négy evangélium szimbólumaként az örömhírt árasztva szét a világ felé. Krisztus alakjához kapcsoltan a katakombák szarkofágjain találkozunk először a kereszttel és ezeken az ábrázolásokon Isten Fia mint jogart, hatalmi jelvényt tartja a kezében. Mikor a 6. század után Jézust kitárt karral látjuk állni a keresztfa előtt, főpapi vagy királyi ornátusban jelenik meg, kifejezve ezzel a győzelmet és a keresztfa dicsőségét. Amikor pedig a 8. század után Krisztus szenvedésének és halálának eszközeként válik általánossá az ábrázolása, életfa értelmezését akkor sem veszti el.

És ezzel már témánkhöz érkeztünk.

A pogány magyarok művészetének vezető motívuma az életfa. Gyönyörű ötvös tárgyaikat gazdagon hálózzák be az ágak, levelek, indák, palmetták, mint ez életfa megformálói. És van egy csodálatos tárgy

ezek között, egy tarsolylemez, amely Bezedén került elő. Ezt is, mint a többi, teljesen betölti az életfamotívum, és közepében, mint a fa gyümölcse, egy kereszt látható. Hogyan került erre a par excellence pogány emlékre a kereszt, senki nem tudja. De ott van, egyedülálló díszeként e pompás ötvöstárgynak. Úgy tekintem, mint a magyar keresztény művészet szimbólumát.

Honfoglalás előtti szókészletünkben egyetlen olyan szó van, amely a kereszténységhez kapcsolódik. Ezt az adatot a kiváló egykori bizantinológus professzor, Moravcsik Gyula publikálta, aki kimutatta, hogy ez az egyetlen fogalom éppen a kereszt volt.

A honfoglalás előttről még egy adat, amely szintén a pogány magyarok és a kereszténység kapcsolatára utal. A 9. században írt Metód-életrajz megemlékezik a püspöknek egyházmegyéjében tartott vizitációjáról. Útja közben összetalálkozott a magyar csapattal és vezérük meghívására betért hozzájuk. Az életrajz elmondja, hogy ahogy ez két ilyen jeles férfiúhoz illik, elbeszélgettek egymással, majd a magyarok vezére kikísérte sátrából a püspököt, gazdagon megajándékozta és búcsúzóul így szólt hozzá: „Tisztelendő atyám, emlékezzél meg rólunk szent imáidban”. Az életrajz írója nem kedvelte a magyarokat, elmondja, hogy kelletlenül figyelmeztették Metódot, ne vizsgáljon egyházmegyéjében, hiszen erre portyáznak a magyarok, és élete így nincs

biztonságban. Ha ezek után mégis leírta a fenti jelenetet, az igencsak igaz kellett legyen. És még valamit hadd tehessek hozzá. Bizonyos vagyok abban, hogy a szlávok szent térítője teljesítette a magyar vezér kérését. Ez pedig azt jelenti, hogy történelmünk európai kezdetekor beborított bennünket az életet adó kegyelem.

A kereszténység hivatalos kezdete néhány évtizeddel a honfoglalás utánra tehető, a kilencszázas évek derekára, és bár nem szokásos innen eredeztetni, de így igaz: ebben az időben a magyarság hivatalosan utat enged a térítésnek. Györffy György, a kiváló történész mutat rá arra, hogy ez a térítés nemcsak az Árpád-házi hercegeket és a főembereket érintette, hanem ekkor indult a köznép megkeresztelése is.

Ebből az időből néhány fontos adatot említek, olyant, amelyeknek művelődéstörténeti következményei voltak.

948-ban a magyarság akkori harmadik embere, Bulcsú horka, Árpádnak a már keresztény dédunokájával, Tormással megjelent Bizáncban, és megkeresztelkedett. Itt nemcsak barátként fogadták, hanem maga a császár lett a keresztapja, és a Keletrómai Birodalom patrícusává emelték. Öt év múlva, 953-ban az ország második méltósága, Zombor gyula vonult Bizáncba, ahol hasonlóan Bulcsúhoz, megkeresztelkedett. A harmadik főember néhány évtizeddel később Ajtony volt, a délvidék ura, aki a bolgár

kultúra ősi központjában, Vidinben vette fel a keresztséget.

Témánk szempontjából nagyon lényeges, hogy mindhárom esetben missziós papok kísérték a hazatérő főurat. Ez természetes is, hiszen Bizánc hatalmi kérdésnek tekintette ezt, a megkeresztelkedéssel egy időben a politikai befolyás biztosítására is törekedett.

Bár kevés, de mégis konkrét adataink vannak arra nézve, hogy volt szervezete, központja és folytatása ezeknek a térítéseknek. A gyula hazatérésekor név szerint tudjuk a bizánci pátriárka által küldött püspök nevét: Hieroteosz, sőt a 20. század elején előkerült két pecsét, amely arra utal, hogy Hieroteosznak utódjai is voltak. Az egyik pecséten Teofülaktosz, a másikon Antoniosz püspök neve szerepel. A pecsétek hátoldalán, ahol a püspökség védőszentjét kell feltüntetni, Szent Demeter képe látható. Innen tudjuk bizánci missziós püspökségünk titulását. Márpedig a titulus módját ad a püspökség egykori helyének keresésére. Györffy György Szávaszentdemeterre helyezi ezt a központot. Az én véleményem szerint bizonyos, hogy a püspökség egyik ilyen központja Szegeden volt, vagyis a Maros és a Tisza találkozásánál. A mai dóm építésekor lebontották a 13. századi Szent Demeter-templomot, csupán tornya maradt meg máig. A dóm alapozásakor ásatást végeztek a Szent Demeter-templom helyén,

ahol megtalálták a templom első építési periódusát, amely a 10. század közepéről datálódik.

Kutatásaim folyamán legrészletesebben Ajtony szállásterületével foglalkoztam. Tudjuk, hogy ő bazilita szerzeteseket hozott magával Bulgáriából, és részükre Marosváron – a mai Óscsanád a Maros túlsó partján, Románia területén – Keresztelő Szent János tiszteletére monostort épített. Amikor Ajtonyt, Csanád vezetésével István csapatai leverték, és 1030-ban megalakult a csanádi püspökség, akkor ez a Keresztelő Szent János-templom lett ideiglenesen, tehát az új székesegyház felépítéséig, az István-i nyugati térítés központja. Gellért ebben a templomban kezdte meg missziós munkáját. És itt egy pármondatos kitéréssel tisztelgünk István zsenialitása előtt. Ez az egyházmegye olyan főpapra várt, aki a korszak két nagy keresztény kulturális centrumához egyformán kötődött. Ugyanis ebben az egyházmegyében, mint láttuk, az István-féle nyugati térítés kezdetekor már közel évszázados volt a kereszténység a bizánci misszió nyomán. István tudta, hogy Gellértben megtalálta azt a személyt, aki a keleti és a nyugati kultúrát egyaránt ismerte, hiszen Velencében beleszületett ebbe a két kultúrába. Velence találkozó pontja volt Bizáncnak és Rómának, ott állott a két központ fókuszában. Gellért fennmaradt műve, a *Deliberatio*, amely Szentírás-magyarázat,

Dániel könyvéből a tüzes kemencébe vetett három ifjú énekét elemzi, nagyszerűen dokumentálja ezt. Gellért tehát nem idegenül érkezett ide, élni engedte a keleti kereszténységet és fokozatosan emelte át nyugathoz.

Az Ajtonytól épített Keresztelő Szent János-templomhoz kapcsolódott az a keresztelőmedence, amelyet megérkeztek Gellért is használt. Ebben „*per immersionem*”, tehát alámerítéssel történt a keresztelkedés. Ez a medence ma is látható. Ha valaki veszi a fáradságot, és átmegy Óscsanádba, a 19. század végén épült mai plébániatemplom szentélyéből leereszkedhet ebbe a medencébe, mégpedig azokon a lépcsőkön, amelyeket elődeink is használtak. Lent láthatja a falba bevésva a vízvezeték helyét, amelyen keresztül egykor feltöltötték a medencét. Kereszténnyé lett országunk egyetlen ilyen megmaradt liturgikus emléke.

Ebben a templomban még valamit láthat az odalátogató. Az egyik mellékoltár egy 11. századi kőkoporsó oltár, amelynek kizárólagos díszje az antependiumán látható faragott görögkereszt. A kutatók már a 20. század elején felvetették, hogy ez lehetett az az oltár, amelybe helyezték Gellért hamvait, amikor halála után Pestről Csanádra hozták, hogy a saját maga részére épített templomban nyugodjék.

De mi igazolhatja ezt? Mert ha igaz ez a feltevés, akkor nemcsak egy ereklyeoltárunk van, hanem konkrétan a szent püspök erek-

lyeoltárát érinthetjük. Tudtam, azt kell bizonyítanom, hogy Gellért koporsója egyben a templom oltára volt.

És a Gellért-legendában megtaláltam azt a mondatot, amely ezt a tényt kétségbevonhatatlanul végül is igazolta. A legenda részletesen leírja Gellért temetését. Megjegyzi, hogy amikor a püspök maradványait Csanádra érkező a templomba vitték, a tömérdek nép miatt nem temethették el, a nép nem engedte lezárni a koporsót, hogy érinthesse a szent ereklyéit. Idáig ez szokványos eset minden, a szentség hírében elhunyt személy temetésénél, hiszen a jelenlévők egy kendőt, valami tárgyat hozzáérintenek a testhez, és ezt, mint ereklyét viszik haza. De ennek leírása után egy számomra igen fontos megjegyzést tesz a legenda írója. Azt mondja, hogy néhány hétig, amíg az ereklyékhez való zárandoklat tartott, *nem lehetett misét mondani a templomban*. Mit ért az alatt, hogy nem lehet misézni? A sok ember nem akadálya annak, hogy hetekig ne tarthassanak istentiszteletet. Ennek csak egyetlen akadálya van, bárhol és bármikor: nincs a templomban oltár. Ezen a ponton válik bizonyítékká a legenda leírása: maga az oltár volt a koporsó, amelyet a nép nem engedett lezárni. Tehát valóban nem misézhettek, mert nem volt oltár! (Részletesen foglalkozom e kérdésekkel *Az Árpád-kori Csanád Vármegye Művészeti Topográfiaja* Akadémiai Kiadó Budapest, 1974. című munkámban.)

Egy pusztult múltú országban minden kis adat kincs. Szemben azokkal az országokkal, amelyeknek történelme szerencsésebb volt, nemcsak tárgyi emlékeik, hanem írott források is gazdagon feltárják a múltat, nekünk, akiknek középkorát a kunok, a tatárok, a török és annyi további tragédia semmisítette meg, százszoros energiával kell megküzdenuk művelődéstörténetünk megismeréséért.

Két tériőközpont patrónusát említettem, Szent Demetert és Keresztelő Szent Jánost. A patrónus ismerete fontos, mert ezekből megtudjuk, hogy a keleti vagy a nyugati kereszténység kezdte meg az ideérkező magyarok között a tériőtest. A bizánci missziós templomokat a fent említett két szent tiszteletére emelték. Ezek görög eredetét máig őrzik a települések nevei. Így pl., ahol Keresztelő Szent János tiszteletére szentelt templom volt, az nemcsak bizonyosan Árpád-kori eredetű, hanem ma is, a szent görög nevéből eredően, Szentiván a település neve. A 10. század második feléig ez a görög missziós munka szinte egyeduralkodó. És ekkor történik valami, ami ezer évre és most már végleg eldönti a magyarok kulturális és vallási hovatartozását.

Valójában 955-ben a Lech-mezei csatavesztés volt az oka annak, hogy hazánk ilyen erős és korai keleti kapcsolódása ellenére a nyugati tériőtestnek nyitott kaput. Konstantin, bizánci császár adót fizetett

a magyaroknak, hogy ilyen módon szilárdítsa a keresztényi szövetséget. De felmondta az adófizetést akkor, amikor I. Ottó császártól ellenséges információt kapott Bulcsúról és a szégyenteljes vereséget szenvedett magyar seregről. Ekkor mi megtámadtuk Bizáncot – a krónikák ezt Botond párviadalához kapcsoltan örökítik meg –, Bizánc elvesztett bennünket, mint katonai szövetségesét, a keleti egyház pedig elvesztette népünket. Az Árpád-ház új külpolitikájának lényege volt, hogy a magyarság békésen beépüljön a nyugati keresztény európai közösségbe. Már István nagyapja, Taksony, püspököt kért Rómától. E kérést teljesítendő, XII. János pápa el is indított egy klerikust Magyarország felé, akit azonban Ottóék feltartóztattak. A németek ugyanis azt akarták, hogy hazánk rajtuk keresztül épüljön be Európába. Így került első nyugati missziósként hozzánk a Sankt Gallen-i Bruno, aki a fejedelmi udvarnál tevékenykedett, s bár nem tudta átbillenteni szellemi, vallási kultúránkat nyugat felé, de megindította a folyamatot. Mellette még évtizedekig életerős maradt a görög egyház, és érvényesült a pogány kultusz is. Majd István dönti el végső helyünket a variálódó Európában.

Több mint fél évszázados kutatásaim folyamán két olyan témám volt, amelyek látványosan tükrözték a magyarság és a kereszténység kapcsolatát. Az egyik a közép-

kori elpusztult templomok rekonstrukciója, amelyre azért volt szükség, mert a múltnak sehol nem történt olyan mértékű megcsönkítése, mint itt, a Kárpát-medencében. Tehát ha tudni akarjuk, hogy egykor mi volt itt, szerény maradványokból, egy-két, eredeti formájában megmaradt emlékből, gyér írásos anyagból és nem utolsósorban a népi emlékezetre épülő hagyományokból kell rekonstruálnunk művészet- és művelődéstörténetünket.

A másik témám a keresztény ikonográfia kutatása, és ezen belül érthető ambícióm volt, hogy keressem azokat a sajátos megoldásokat, amelyekkel mi gazdagítottuk a keresztény ikonográfiát. Ennek rezüméje: nem tudom, van-e még egy olyan nép, amely úgy lett kereszténnyé, hogy értékeit nem tagadta meg, hanem átemelte a kereszténységbe. Úgy szeretem fogalmazni, hogy értékeit megkeresztelte.

Először néhány mondatot a rekonstrukcióról. Munkám eredménye azt mutatja, hogy a ma ismert középkori templomoknak eredetileg hét-nyolcszorosa állott. Ezzel kapcsolatban nem szabad elfelejtenünk, hogy a templomépítés nemcsak architektúra, hanem komplex művészet, a művészetek több ágát igényli. Ötvösség, textília, kő- és fadarab, faragás, festészet, könyvművészet mind szükséges ahhoz, hogy működni tudjon az egyház, a liturgia feltételezi e sok-

féleséget. Elképzelhetjük, milyen nagyszerű műhelyek szolgálták ki a templomokat.

Két Árpád-kori vármegyét rekonstruáltam: Csanád és Zala vármegyét. Itt, természetesen nem az újabb kori, hanem a történelmi Magyarország méreteire kell gondolnunk. Csanád vármegyét publikáltam, Zala vármegyéről a rekonstrukciós térkép készült el. Ez utóbbinál harmincöt, valamilyen formában – eredeti formában, átépítve vagy romokban – megmaradt középkori templomot ismerünk. A rekonstrukció megközelítőleg kettőszáz templom egykori létét tudta bizonyítani. Gondoljuk meg, micsoda kulturális gazdagságra utal ez a beépítettség. (Részletesebben erről a Zalai Gyűjtemény 6. számában írtam: „Adatok Zala megye középkori művelődéstörténetéhez” címmel.)

A rekonstrukciós munka megkívánta, hogy összeállítsam lehető teljességgel a legkorábbi időktől templomaink patrónusainak jegyzékét. Amit mai témánkkal kapcsolatban ebből hangsúlyozni szeretnék: a titulusok azt bizonyítják, hogy az ideérkező magyarság nem pusztította el az itt talált szakrális közösségeket és intézményeket. A honfoglalás előtt, a frank uralom idején a Dunántúlról készült 9. századi salzburgi *Conversio* részletesen ír a salzburgi püspökség által itt felszentelt templomokról. Mind-egyiknek megemlíti a patrónusát, jelezve, hogy az adott szent ereklyéje is itt van.

Mármost a magyar templomok patrónusairól készült jegyzőkönyv azt bizonyítja, hogy a 11. században, tehát a hivatalosan is keresztény Magyarországon minden, a 9. században megemlélt templom létezett, ami azt jelenti, hogy ezek átérték a pogány 10. századot, átérték a honfoglalás korát. Fennmaradásuk egyben azt is bizonyítja, hogy az ereklyék érintetlenek maradtak, semmi támadás nem érte ezeket. Ismert példája ennek a zalavári, a frank uralom idején mosaburgi Szent Adorján-templom, amelyet salzburgi építők Salzburgból hozott kövekből emeltek a 9. század derekán. Ezt a templomot renováltatja István király a 11. század elején, és a máig megmaradt, Salzburgból származó köveken sem égésnek, sem másféle rombolásnak nyoma nincs.

A patrónusok jegyzéke, sok más mellett, még egy fontos adathoz vezetett. Ez a terület sajátos szerepet kapott az európai kultúra történetében. Amikor a római és bizánci kereszténység között a szakadás elmélyül, úgy mondjuk, hogy a skizma teljes lesz – ez a 12. század vége, a 13. század eleje –, a történelmi Magyarország lesz Lengyelországgal és Horvátországgal együtt a nyugati kereszténység határa kelet felé. Havasalföld, Kijev, Szerbia már a túloldalra esik. Ez egy hihetetlenül erős művelődéstörténeti határt jelent. A művelődéstörténeti határnak pedig az a jellemzője, hogy bár semmiféle politikai erő nem védi, nincsenek aknamezői és

dróthálói, sem útlelvizsgálat, sem vám, de semmivel sem sérthető meg. Ezt a láthatatlan erejét jól mutatja, hogy az ebben az időben megszülető gótika, mintha falba ütközne, nem tudja átlépni ezt a határt. Nincs gótika a túloldalon. Az a néhány gótikus elem, amellyel Erdélyen túl találkozunk, Mátyás király által importált emlék. Ha ezt a művelődéstörténeti határt megsértik erőszakkal – ez politikai erőszak kell legyen –, akkor nem sok idő kell hozzá, a tragédiák sorát indítja el. Alapvető kifogásom Trianon ellen éppen ez. Az a műveletlenség, amellyel ott figyelembe sem vették ezt a kilencszáz éves művelődéstörténeti határt, enyhén szólva érthetetlen. Következésképpen milyen világosan megmutatkozik Jugoszlávia elmúlt évtizedében. És ugyanezt bizonyítja az a politikai erőszak, amely megsemmisíteni akarta az erdélyi, Rómával egyesült görög katolikus egyházat. Ezt a keleti-nyugati művelődéstörténeti határt tehát politikai határokkal nem lehet érinteni, szétszakítani. Egyetlen magatartás vele szemben, ha minden politikai határt eltüntetünk a közeléből. Abban a pillanatban megnyugszik a keresztény kultúra, és egymás értékeivel átjárja egyik a másikat. Ennek reményét elhozhatja az Európai Unió.

Másik kutatási területem, ahogy említettem, az ikonográfiai kutatás volt, azzal a célkitűzéssel, hogy keressem azokat a sajátosságokat, amelyekkel a magyarság gazdagí-

totta az egyetemes keresztény művészetet. (E kérdéssel foglalkozom „A magyar ikonográfiai kutatás problémái” Ipolyi Emlékkönyv, 1989). Időhiány miatt a témát két példával kívánom jelezni. Az egyik példám Szent György ikonográfiájához kapcsolódik. A Nagyobb Gellért-legenda leírja a Csanád vezér és Ajtony csapatai közötti ütközetet. Az első nap egyik fél számára sem hozott győzelmet, így a csapatok éjszakai pihenőre visszavonultak. Csanádnak ezen az éjszakán oroszán alakjában megjelent Szent György, és biztatta, hogy azonnal, még az éjszaka folyamán támadjon ellenségére, és győzni fog. – Mellékesen jegyzem meg, hogy itt a legenda írója egy magyar haditechnikát őrzött meg. Ugyanis mindkét csapat, könnyűlovasság lévén, éjszakára pihenni kiköti a lovakat, és természetesen azé a győzelem, amelyik éjszaka támadva, az ellenség lovait szétkergeti. Így azok, lovak hiányában, sem támadni, sem menekülni nem tudnak. – A legenda elmondja, hogy Csanád megfogadta a szent utasítását, rátámadt Ajtony csapatára, és győzött. Ikonográfiai-
lag az álomlátás érdekessége, hogy Szent Györgyöt az oroszánhoz kapcsolja, pedig e szent kísérője a sárkány. A keresztény ikonográfiában sehol nem is találunk analógiát ehhez a megfogalmazáshoz, de annál inkább megtaláljuk a forrását a magyar mitológiában. Ugyanis mitológiánk a sárkányölőt oroszánként írja le. Oroszán alakjában je-

lenik meg a hős, s hajnal előtt támad a sárkányra, mert a nap a sárkánynak erőt ad. A legendának ez a része még a 11. században íródott, amikor még elevenen élt a sárkányt legyőző oroszánhős pogány hagyománya, és ez módosította ilyen sajátosan a sárkányt legyőző Szent György alakját. Hogy ez mennyire mélyen belegyökerezett a magyar mesevilágba, mutatja a száz évvel később, a 12. század végén íródott Szent László-legenda. Ebben a pogány kunok ellen harcoló Szent Lászlót is oroszánhoz hasonlítja az életrajz írója: „*Erat enim manu fortis et visu desiderabilis et secundum phisonomiam leonis magnas habens extremitates atatura quippe procerus ceterisque hominibus ab humero supra preeminens ita...*”

A másik egy 16. századi Napbaöltözött Asszony szobrához kötődő népi hiedelem. Ez a csodálatos szobor Dozmaton, Vas megyében látható. A Napbaöltözött Asszony ikonográfiájának egész Európában megtalálható típusát őrzi: Mária karján tartja a Gyermeket, hátul, hosszú leomló haján a napkorong ragyog. Ezzel kapcsolatosan egy idős, a 19. század végén született asszonytól hallottam a következőket, amelyet neki még nagymamája mondott el: a Nap úrfit kergeti a sárkány, s bár az menekül előle, a sárkány utoléri, rátelepszik, a világ elsötétül és a sárkány romlást hozó vizelete elönti a földet. Döghalál pusztítja az embert. A Nap úrfi anyja azonban megkeresi gyermekét, kiszabadítja, és hosszú hajával

megszárítja. A Nap újra ragyogni kezd, és gyógyulást hoz a világnak. Tudjuk, hogy itt egy ősi magyar mitológiai elem keveredik a Napbaöltözött Asszony alakjával, amit az adott ikonográfiai típus ihletett. A dozmati szobor rúdon áll, tehát hordozható. És valóban, járványok idején, a pestis, a kolera pusztítása ellen végigvitték a településeken.

A magyarság által sajátosan formált ikonográfiai példákat tovább sorolhatnám. Kevesen tudják, hogy az úgynevezett Nagy Szent Rokonság ábrázolása hazánkban száz évvel megelőzte nyugatot. Ennek az ábrázolásnak az az ősi legenda az alapja, miszerint Annának három férjétől, Joachimtól, Kleofástól és Salomástól három Mária lánya született. Az első lett Jézus anyja, a második, aki Alfeushoz ment feleségül, négy gyermeket hozott a világra, ifj. Jakabot, Jozefus Justust, Simont és Júdást. A harmadik lány férje Zebedeus, és gyermekeik id. Jakab és János voltak. Ezek együttes ábrázolása kedvelt témája a 15. század végétől a nyugati művészetnek, míg Magyarországon már a 14. században megjelenik a képtípus. (Részletesen írok erről a már idézett Csanád vármegyei topográfiában.)

A kereszt, mint a kereszténység szent jele áthatotta tehát a magyarságot. De Szent Pál óta a kereszt egyben azonos a Golgota szent megváltó fájával. Így már nemcsak jel, hanem konkrét tárgy: ereklye.

A magyar kereszténység történetében ez az értelmezés, a kereszt ilyen tárgyasulása Szent István személyéhez fűződik. Eredete összefügg első királyunk görög és szentföldi kapcsolataival. István Nagylegendájából tudjuk, hogy a király szerzetesházat építtetett Jeruzsálemben, és ezt megelőzően megnyitotta Európa számára a hazánkon átvezető szentföldi zarándokutat. Ez már az 1020-as években teljesen kiépült és egy 1031-ben készült itineráriumban részletes leírást kapjuk. Innen tudjuk, hogy az út tizenkilenc napot vett igénybe, a következő pihenőhelyekkel: Dévény, Győr, Fehérvár, Tolnavár, Baranyavár, Eszék, Valkóvár, majd átkelve a Száván, Belgrád következett. Innen már nem magyar földön mentek a zarándokok, ezért István a Szentföldre vezető út legjelesebb központjában, Konstantinápolyban szállóházat építtetett.

A szentkereszt ereklye Jeruzsálemből és Konstantinápolyból került Nyugatra. Jeruzsálemi Szent Cirill 347-ben, a katekumeneknek tartott egyik beszédében említi, hogy a Konstantinosz idején feltalált keresztnek egyes részecskéi elterjedtek a keresztény világban. Cirill erről részletesen tudhatott, a Szent Ilonát kísérő Makariosz püspöknek ő volt a második utóda, és feltehető, hogy a császárné ott tartózkodásakor Makariosz kíséretében ő is jelen volt. A bennünket érintő évszázadokban hiteles darabokat őrzött közvetlen jeruzsálemi és bi-

zánci kapcsolatok útján Róma, Aachen, Párizs, Bamberg, Regensburg. És e hiteles ereklyék egyikét kapta István is.

Mielőtt a szentkereszt ereklye hazai meglétének bizonyítékaira rátérnék, röviden az ereklye őrzési formájáról a legáltalánosabbakat el kell mondanom. A kereszt darabkáját kétféle módon őrizték. Az egyik a bizánci gyakorlat volt: tábla alakú nyitható tartó, amelyben láthatóan helyezték el a kereszt darabkáját, és körülötte több szentnek ereklyéjét. Sok esetben a táblát a kereszthez ikonográfiailag kapcsolódó ábrázolásokkal díszítették. Ezek között szinte mindig jelen van Ilona és Konstantinosz, az a két személy, akiknek köszönhető a kereszt megtalálása. Gyakori a passió, vagy a keresztlegenda, illetve az *arma Christi* darabjainak, tehát Krisztus szenvedése eszközeinek ábrázolása. Ezek közül a kereszt, a lándzsa és a töviskorona uralkodói jelvényként láthatók, mellettük az ecetes szivacs, a szégyenoszlop, az ostor, bilincs, kalapács, a három szög, létra, harapófogó, a három szerencsekocka, amelyekkel sorsot vetettek köntösére, a kard a füllel, a kakas, a kézmosáshoz szükséges kanna, Veronika kendője stb. A tábla neve sztaurotéka, vagyis a kereszt görög nevéből, a sztauroszból képezi a kereszt tartóját, a tékát. Gyönyörű ötvösművészeti remek ezek. Csodálatos darabját őrzi az esztergomi Főszékesegyházi Kincstár.

A keresztereklye őrzésének másik módja a nyugati ereklyék típusát jelenti. Ezek mindig kettős kereszt formájú tartók, amelyekben kapszulákban őrizték a szent részecskét. Ha kettős kereszttel találkozunk, bizonyosak lehetünk abban, hogy keresztereklye tartója volt.

A szentkereszt ereklye ittlétének legkorábbi időpontjáról, tehát István idejéről egy 1400-ban írt lengyel krónika tudósít. A krónika írója Johannes Dlugoss krakkói kanonok volt, akinek munkásságával sokat foglalkozhattam, amikor a lengyel–magyar kapcsolatok középkori történetét kutattam. Dlugoss jól ismerte egyházmegyéjét, és külön is foglalkozott az ott fekvő Lysa Gora-i szentkereszt kolostorral. Ezzel kapcsolatban ír István fiának, Imrének nagybátyjánál, Vitéz Boleszlávnál tett látogatásáról. Leírja, hogy Imre elzarándokolt Szent Adalbert sírjához, majd felséges rokona meghívására vadászaton vett részt. Ekkor olyan romokra bukkant, amelyek még alkalmasnak látszottak, hogy csekély újjáépítéssel emberi szállássá alakítsák ki. Imre kérésére Boleszláv kolostort alapított itt a szentkereszt tiszteltére. Ugyanis Imre a felépülő kolostornak ajándékozta azt a kettős keresztet, amely „az Úr keresztfájának nevezetes darabját őrizte ezüst foglalásban, s amelyet atyjának, István királynak a görög császár Konstantinápolyból nagy ajándékként küldött”.

Dlugoss leírja azt is, hogy ezt az ereklyét, melyet Imre apjától kapott, a mellén hordta. Tudjuk, hogy Dlugoss látta az ereklyét, alaposan megvizsgálta az eredetét igazoló feljegyzéssel együtt. Ennek tartalmát, amely a származását és az ajándékozást mondta el, részletesen rögzítette a maga számára.

E késői adat mellett további bizonyítékokat kereshetünk a keresztereklye Istvánkori jelenlétére. Megbízható bizonyíték, ha találunk a korból kettőskereszt emblémát. Ugyanis általános szokás volt címereken, pénzekén, zászlókon feltüntetni, ha neves szent ereklye volt a címer tulajdonosának birtokában. Így került a skótok címerébe az András-kereszt, amelyet máig hirdet a brit lobogó.

A kettőskereszt embléma tárgyszerűen utal az ereklye ittlétére, hiszen a kettőskereszt a középkorban kizárólagosan foglalt volt a *vera crux* számára. Jóval későbbi az, amikor az apostoli keresztet, téves megfigyelés alapján azonosították a kettőskereszttel. Tehát feladata volt a kutatásnak a kettőskereszt korabeli jelentkezésének vizsgálata. Györffy György *István király és kora* című nagyszerű monográfiájában részletesen kitér erre a kérdésre, és ismerteti István egyik obulusának ebből a szempontból döntő ikonográfiáját. Ezen az obuluson kirajzolódik a kettőskereszt, úgy, hogy a „*Stephanus rex Regia civitas*” körbefutó felirat kezdetét és

végét egy, az érme közepéből induló kettős-kereszt választja el.

István után először csak a 12. század második felében, III. Béla pénzein találkozunk újra a kettőskereszttel, majd ezt követően III. Béla unokájánál, a tatárjárást elszenvedő IV. Béla címerében jelenik meg újra a kettőskereszt, és ettől az időtől állandósul mint a magyar hatalmi jelvény tartozéka. IV. Bélánál a kettőskeresztnek csapvégződése van, ami arra utal, hogy hordozható nyéllal ellátott ereklyét ábrázol a címer. Az ő korából három kereszt ereklyéről tudunk. Az egyik Anna lányához kapcsolódik, aki titokban Prágába visz egy mellkereszt-ereklyét, amely Györffy kutatása szerint még István ereklyéjéből maradt meg. Emellett tudunk egy sztaurotékaról, amelyet drágakövek díszítettek, s amelynek megszerzése érdekében IV. Béla birtokot adományozott a sztaurotéka tulajdonosának. És végül a harmadikról Szent Margit legendájában olvasunk. Idézem Ráskay Lea által a 16. században másolt szöveg idevonatkozó részét, amely szerint egy beteg soror részére Margit orvosságot készít, de az orvosság bevétele után a beteg „elvesztette nyelvét és okosságát, esztét. Ezt látván Szent Margit asszony igen megijede, hogy ne lenne a soror halálának oka. Ezért nagy hamarsággal elküldte egy sorort és hagyta elhozni az ő aranyból csinált tábláját, amely táblán vannak sok

szenteknek ereklyéjük és az eleven Szent Keresztfá”. Egyértelmű a leírás, Margit tulajdonában volt egy sztaurotéka. Tudjuk, hogy Ráskay Lea pontosan ismerte Margit hagyatékát, hiszen még azt is leltárszerűen megadja, mi volt a szobájában lévő lezárt ládában, amelynek kulcsát haldoklásakor átadta a priorisszának.

Még egy adattal ki kell egészítenünk a szentkereszt ereklye Árpád-kori ittlétét. A 13. század második felében, IV. Béla fiának, V. Istvánnak a korában motívumváltásra figyelhetünk fel. Megjelenik a címer kettőskeresztjének harántszárán egy átfűzött karika. Felirata adja meg a magyarázatot, amit a király pecsétjén olvashatunk: „*corona et crux sit virtus sigilli*”. Az a korona, amely a kettőskereszthez kapcsolódik, mindig a *corona spinea*, a töviskorona jele.

Mit tudunk erről az ereklyéről? Eredetileg ennek is Bizánc az őrzőhelye, azonban elzalogosítják Velencének. Innen 1238-ban Szent Lajos francia király váltja ki, és viszi Párizsba. Őrzésére építteti fel a Sainte-Chapelle-t. Szent Lajos unokaöccse, Károly, Szicília, Nápoly, Jeruzsálem királya. Feleségül vette V. István királyunk leányát, Máriát, unokahúgát, Izabellát pedig V. István fia, a későbbi IV. László király vette feleségül. E kettős házasság alkalmával, megtisztelő szakrális ajándékként került a töviskoronából egy ereklyerészecske a magyar királyi

család tulajdonába. Ezért látjuk a két király címerének kettőskeresztjén az átfűzött karikát.

Ennyit röviden a felvetett témáról. Zárógondolatként azonban még valamit. A kereszt, mint jelkép meghatározója az európai kultúrának. Olyan valami, ami elkötelezi az egyént, a közösséget, egy népet a művelődés meghatározó tartalma felé. És ez a kultúra a Kárpát-medence alapvető sajátossága volt és maradt. Úgy kell tekintenünk a magyar államiság kezdetét és történelmét, mint részét az egyetemes keresztény kultúrának. És ne felejtsük el, hogy a magyarság missziós munkája fejezte be Európa kereszténnyé válását. Utolsóként ugyanis Litvánia keresztelkedett meg, és térítője a mi Nagy Lajosunk leánya, Szent Hedvig volt.

Nagyon otthon kell éreznünk marunkat Európában.

Már csak azért is, mert címere minden tudatosság nélkül a Napbaöltözött Asszonyoknak, Máriának az Apokalipszisben megfogalmazott tizenkét csillagos koronája. Véletlenül alakult így, hiszen éppen tizenkét állam alkotta a szövetséget akkor, amikor Európai Unióként nevezték meg magukat. Ezért rögzült a tizenkét csillag, és nem kívánták követni az amerikai gyakorlatot, amelynek címerét annyi csillag díszíti, ahány állam alkotja az Uniót.

Ha tudatosan alakul Európa címere Mária-jelképpé, akkor is nagyon jó. De ha ez akaratlanul vált ilyenné, akkor tudjuk, hogy a kegyelem érintette meg a kontinenst, és helyezte Mária védnöksége alá.

Nagyon otthon kell éreznünk magunkat Európában.